

Inleiding

Bijna alle wat oudere Nederlanders krijgen een glimlach rond de lippen als je vraagt naar hun herinneringen aan Boer Koekoek (1912-1987). “Daar kon je tenminste mee lachen in de politiek”, is een veel gemaakte opmerking, niemand reageert met “daar heb ik nooit van gehoord”. Waarschijnlijk behoort deze Drentse boerenzoon met alleen lagere school, samen met Willem Drees sr., Joseph Luns en Joop den Uyl tot de vier meest bekende Nederlandse politici uit de vorige eeuw.

Die grote populariteit heeft Koekoek vooral te danken aan zijn optreden op het politieke speelveld. Maar voor die tijd speelt hij al een belangrijke rol binnen de protesten van hoofdzakelijk kleine boeren. Ook in de jaren vijftig worden wegen geblokkeerd door tractoren en grijpt de politie in. Zijn optreden is een inbreuk op de keurige en verzuilde samenleving. Een groep meestal hoogopgeleide mannen, Marga Klompé is pas in 1956 de eerste vrouwelijke minister in Nederland, bepaalt het beleid en zorgt tijdens de opbouwperiode na de oorlog voor rust en orde. De welvaart, gekoppeld aan een snelle technologische vooruitgang neemt in hoog tempo toe. Maar voor veel kleine boeren gaat die ontwikkeling veel te snel. Als de overheid, ‘de hoge heren in Den Haag’, dan ook nog eens gaat bepalen wat je op je eigen grond wel en niet moet doen, zijn onvrede en protest een logisch gevolg.

In 1946 wordt in Barneveld de Landelijke Vereniging voor Bedrijfsvrijheid in de Landbouw (BVL) opgericht. Koekoek wordt een jaar later lid. Hij is dus niet, zoals bijna alle over Koekoek schrijvende historici en journalisten beweren, één van de oprichters. Van 1954 tot 1971 is hij voorzitter. Omdat hij gedurende het bestaan van de Boerenpartij (1958-1981) ook in die partij altijd deze functie vervult, zijn beide organisaties op een bijna ondoorgrondelijke manier met elkaar verbonden.

Zowel in de BVL als de Boerenpartij geeft Koekoek op autoritaire wijze leiding. Hij benoemt zichzelf tot hoofdredacteur van het vereni-

gingsorgaan van de BVL, *De Vrije Boer* (DVB), bepaalt zonder inspraak wie op kieslijsten komen te staan, royeert naar eigen goeddunken kritische leden en is eigenlijk nooit bereid tot compromissen. De problemen die door zijn eigenzinnige houding ontstaan, leiden tot talloze conflicten. Dat geldt niet alleen voor de eigen organisaties, maar ook met burenen, huurders, dierenactivisten, het College van B&W in Ede, collega's in de Tweede Kamer en bewindslieden ligt hij voortdurend in de clinch. Zo krijgt hij in oktober 1966 in de Kamer in een unaniem aangenomen motie een 'scherpe afkeuring van zijn gedrag', in de Nederlandse politiek een uniek verschijnsel. Hij trekt zich er niets van aan. Conflicten zullen in zijn publieke en zijn privéleven, als een rode draad door dit verhaal lopen.

In 1956 nemen conservatieve extreemrechtse nationalistten, verenigd in de Nationale Oppositie Unie (NOU), contact met hem op. Hij sluit zich, ook uit eigenbelang, bij hen aan. Het politieke avontuur mislukt en Koekoek neemt afscheid. Het flirten met dit soort groeperingen, maar vooral de affaire-Adams, een oud-nazi-aanhanger die tien jaar later enkele dagen lid is voor de Boerenpartij in de Eerste Kamer, zal de relatie tussen Koekoek en het rechtsextremisme onuitwisbaar maken. In hoeverre dat terecht is, komt uitvoerig aan de orde. Voor deze stroming is aan het begin van deze eeuw vanwege de opkomst van talloze radicaal-rechtse bewegingen veel aandacht en als er in de geschiedenis lijnen worden getrokken, krijgt Koekoek al snel een plaats in het rijtje NSB, NOU, Boerenpartij, Nederlandse Volksunie, Centruumpartij, PVV. Maar wanneer verandert een politieke beweging van radicaal-rechts in extreemrechts? Een bruikbare definitie legt de grens bij het zich conformeren aan bestaande wet- en regelgeving. Zodra politieke partijen zich bewust en stelselmatig buiten die orde plaatsen, is er sprake van extreemrechts. Als men overgaat tot het gebruik van geweld, is de term rechts-extremistisch op zijn plaats. Omdat, bijvoorbeeld, de PVV functioneert binnen het politieke bestel, is het onterecht deze partij als extreemrechts neer te zetten. Waar de grens tussen gematigd rechts en radicaal-rechts ligt, is subjectiever en moeilijk vast te stellen.

Naast het frame van rechts-extremistisch gedachtegoed krijgt Koekoek enige tijd later ook regelmatig het frame van populist. Sinds de opzienbarende opkomst van Pim Fortuyn rond de eeuwwisseling is dit begrip niet meer weg te denken uit de politieke commentaren. Basis voor deze politieke stroming is de tegenstelling tussen een allesbepalende elite en 'het gewone volk'. Dat leidt tot gevoelens van onvrede en de populistische politicus werpt zich op als de vertegenwoordiger, en vaak als autoritaire leider, van de onderdrukte gemeenschap. Hij gebruikt voor praktisch opgeleiden begrijpelijke taal, reduceert ingewikkelde maatschappelijke problemen tot oneliners, 'gebruikt gelukkig eindelijk eens zijn gezonde verstand' en zoekt eerder het conflict dan het compromis. Als je bij Koekoek het gewone volk vervangt door de kleine boer, de elite door het Landbouwschap en dit samen met zijn simpele taal met een duidelijk Drents accent, zijn gebruik van de televisie en zijn autoritaire optreden bij elkaar zet, is duidelijk dat hij gebruik maakte van een populistische methode, overigens zonder zich daar van bewust te zijn. Buiten enkele academische kringen was het begrip in het midden van de vorige eeuw nog onbekend en Koekoek heeft nooit een poging gedaan zijn ideologische drijfveren te omschrijven. Bij een definitie van populisme als 'politieke filosofie van de leegte' kan de boerenleider neergezet worden als 'populist avant la lettre'. Zowel het boerenprotest, rechtsextremisme als populisme wordt in het slothoofdstuk uitvoeriger uitgewerkt.

Over die extreemrechtse geur heeft de historicus Maarten Zwijs geen enkele twijfel. In het najaar van 2018 publiceert hij het artikel *'Orde en gezag. Hendrik Koekoek, George Wallace en de opkomst van rechtsextremisme in Nederland en de Verenigde Staten'*¹. Wallace, senator in de zuidelijke staat Alabama en in 1968 presidentskandidaat, is voorstander van de bestaande rassensegregatie en weigert in 1963 twee zwarte studenten toe te laten tot de universiteit van Alabama. Het is hetzelfde jaar als 'De Opstand der Braven' in Hollandscheveld. Beide leiders, qua politieke betekenis en functie wel erg verschillend, worden vergeleken en volgens de auteur zijn de overeenkomsten frappant. Beiden komen van het platteland en zijn aartsconservatieve, extreemrechtse, racistische en

masculiene volksmenners. Het is een opvallend en éénzijdig overdreven negatief beeld van Koekoek, dat de nodige nuancerings verdient. Het was mede aanleiding voor het schrijven van deze biografie.

Er is weinig gepubliceerd over deze, zeker tijdens zijn leven, geruchtmakende politieke hobbyboer uit Bennekom. Waarschijnlijk is het gebrek aan primaire bronnen daarvoor een belangrijke reden. Zelf heeft Koekoek, met uitzondering van enkele commentaren in *De Vrije Boer* (DVB), nooit iets geschreven. Er bestaat dus, in tegenstelling tot vele andere politici, nauwelijks schriftelijke nalatenschap. Veel aanhangers van de Boerenpartij (1958-1981) hebben hem persoonlijke brieven gestuurd, maar ook van deze correspondentie is niets bewaard gebleven. Tijdens zijn leven heeft hij, het contact met Baartmans, auteur van het boekje *Boer Koekoek* in 1966 daargelaten, nooit contact gehad met historici. Bij bijeenkomsten van de Boerenpartij worden geen notulen gemaakt en er zijn ook geen verslagen van vergaderingen van de gemeenteraadsfractie en Tweede Kamerfractie. Gelukkig heeft de Wageningen University and Research (WUR) een bijna volledige collectie van de kleine duizend nummers van DVB.

Zijn vrouw Doortje en Hendrik hadden geen kinderen, vaak een waardevolle bron voor biografen. Uitvoerige pogingen tot contact met nog levende familieleden liepen op niets uit.

Onderzoek in een aantal archieven, waaronder het Nationale Archief en het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en genocidestudies, leveren nieuwe gegevens op. De landelijke dagbladen hebben ruimschoots aandacht geschonken aan de ‘markante antipoliticus’ en ook de Handelingen van de Tweede Kamer (HTK), samen met de notulen van de Edese gemeenteraad, zijn zinvolle bronnen.

Drie boekjes in 1966 zijn de eerste publicaties die expliciet over Koekoek gaan. Voor een juist beeld hebben ze, zoals we later zullen zien, weinig waarde. De dissertatie van Ad Nooij met als titel *De Boerenpartij* krijgt vanwege het F-woord (fascisme) meer aandacht, ondanks dat hij amper aandacht aan Koekoek besteedt.

Koen Vossen, politicoloog aan de Radboud Universiteit, zet Koe-

koek in een vaak geciteerd artikel neer als de belangrijkste component van een soort ‘tegenrevolutie’ als reactie op de progressieve wind uit de jaren zestig. Maar ook voor Vossen blijft hij “de curieuze antiheld met een Drentse tongval, een wereldvreemde onontwikkelde reactionair, die wanhopig doch vergeefs tegenstribbelt tegen onontkoombare veranderingen”.² Vervolgens plaatst hij Koekoek en zijn Boerenpartij alsnog in een breder spectrum van rechts-populistische partijen. Koekoek wordt een soort ‘boeren-Had-je-me-maar’, de anarchistische zwerver/straatmuzikant die vlak na de Eerste Wereldoorlog met de steun van 14.246 stemmers uit het niets met twee zetels in de Amsterdamse gemeenteraad terecht kwam.³ De reactie van de toenmalige politieke elite is vergelijkbaar met de behandeling die Koekoek ten deel zal vallen. Je kon met beiden lachen, zeker, en voor velen leek dat het enige. Maar 32 jaar na het overlijden van de boerenvoorman uit Bennekom staat het Malieveld in Den Haag in 2019 vol met duizenden boze boeren, volgens het NPO-opiniepanel de meest opvallende gebeurtenis van dat jaar. Het dagblad *Trouw* kopt op 28 december: “Politie stond machteloos tegenover boze boeren” en de vergelijking tussen de acties van de Boerenpartij in het begin van de jaren zestig en die van de extreemrechtse Farmers Defence Force een kleine tachtig jaar later, wordt regelmatig gemaakt.

Sicco Mansholt, de sociaaldemocratische minister van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening (1945-1958) en Hendrik Koekoek hebben elkaar nooit ontmoet. Een grotere tegenstelling in opvattingen over landbouwbeleid is bijna niet denkbaar. Toch is de herdenking van Mansholt honderd jaar na zijn geboorte in 2008 de aanleiding om vier jaar later ook serieus aandacht te besteden aan de honderdste geboortedag van zijn politieke tegenstrever. Er wordt in 2012 een internationaal symposium georganiseerd en de plattelandsconoom en historicus Ida Terluin schrijft in samenwerking met Dirk Strijker *100 jaar Boer Koekoek*. De foto op de omslag geeft al direct een ander beeld dan hiervoor geschetst. Een gesoigneerd uitzijnde Koekoek in een keurig pak met bijpassende das en pochet kijkt je aan met de blik van een serieuze politicus. Ernstig en doordacht, iemand die iets te zeggen heeft en met wie je rekening moet houden. De focus in het boek ligt meer bij

de BVL, de Boerenpartij en het boerenprotest dan op de politieke activiteiten van de hoofdrolspeler in Den Haag en Ede. Haar stelling dat de Boerenpartij een ‘rechtse, christelijke, democratische protestpartij’⁴ was, is op z’n minst voor discussie vatbaar. De frappante tegenstelling tussen de visie van Zwiers in *Orde en Gezag* en haar aanzienlijk positievere benadering was mede aanleiding voor nader onderzoek naar mijn oud-dorpsgenoot.

Na ongeveer 130 gesprekken die ik gevoerd heb met mannen op leeftijd die hem als jongen in de jaren vijftig hielpen met het verzorgen van dieren op zijn pseudo-boerderij aan de Bovenweg in Bennekom, met huurders, studenten, middenstanders, burens, kennissen, partijgenoten, oud-politiemensen, dierenartsen, dorpsgenoten en meisjes die zijn pony’s mochten verzorgen, is er een beeld ontstaan van de mens Koeke. Daarbij realiseer ik mij dat de geïnterviewde personen meestal al op gevorderde leeftijd zijn, meestal boven de tachtig. Voorzichtigheid met oordelen op basis van deze bron is dan ook noodzakelijk. Zij worden, meestal op hun eigen verzoek, niet met naam vermeld. Als er bij een opmerking of citaat een * staat, is de betreffende persoon bij de auteur bekend en komt zij/hij voor in mijn archief van opgenomen gesprekken.

Zo ontstond een beeld van een bijzonder mens. Iemand die zich zijn hele leven verzet heeft tegen de door hem verfoeide overheid. Daarbij ging hij zowel in zijn politieke als in zijn privéleven vaak tot de rand van wat officieel was toegestaan en er regelmatig overheen. Uit vele gesprekken blijkt ook dat hij het begrip ‘noaberschap’, in het bijzonder in Bennekom, af en toe in praktijk brengt.

Voor veel kleine boeren was hij een soort Verlosser, maar van daadwerkelijke invloed op de landbouwpolitiek is geen sprake. Maar waarom hoort hij dan toch thuis in het rijtje van bekende politici? Wat waren zijn denkbeelden? Mag je hem indelen in het extreemrechtse mozaïek? Waarom werd hij na 1981 in eigen kring min of meer doodgezwegen? Wat was zijn werkelijke betekenis? Het zijn enkele van de vele vragen die in dit boek beantwoord worden.

BOER KOEKOEK

Hendrik Koekoek was zonder twijfel “een bijzondere man met rare streken”*, jarenlang één van de populairste Nederlandse politici, geliefd en verguisd. Een persoonlijkheid om niet te vergeten.